

УДК 32-027.21+261.7.009

Державна політика України у сфері суспільно-релігійних відносин

Г.В. МУЗИЧЕНКО

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна, E-mail: nuta@inbox.ru

Авторське резюме

Стаття присвячена аналізу державної політики України щодо регулювання суспільно-релігійних відносин. Визначається, що державно-церковні відносини є між інституціональними відносинами, які переважно носять соціально-політичний характер та в кожен історичну добу мають свій контекст. Історія взаємин між державою і Церквою сягає доби Римської імперії. Відокремлення держави і церкви розпочалося в добу Середньовіччя, а в епоху Відродження із становленням громадянських суспільств розпочалися процеси секуляризації і набуття світських рис суспільного життя. Серед новітніх моделей взаємин держави і церкви визначають теократію; цезаропапізм; державна Церква; проміжний стан відокремлення Церкви і держави. політика одержавлення релігії й Церкви.

Обґрунтовуються чотири основні види (концепції) державної політики щодо регулювання взаємин держави і Церкви: політика одержавлення релігії й Церкви; лівацько-анархічні погляди та дії; політика примиренства в релігійному питанні; політика толерантності.

Зазначено, що визначення національної моделі для кожної окремої країни є індивідуальною справою, на яку впливає чимало чинників зовнішнього та внутрішнього впливу, а саме: правові устої, погляди світської та церковної влади, традиції, духовний та моральний стан суспільства тощо.

Ключові слова: держава, церква, суспільно-релігійні відносини, державна політика, модель державно-церковних відносин

State policy of Ukraine in social and religious relations

G.V. MUZYCHENKO

South-ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine, E-mail: nuta@inbox.ru

Abstract

This article analyzes the state policy of Ukraine on regulation of social and religious relations. Determined that the church-state relationship is institutional relationships that are primarily social and political in nature. They have their context every historical day. The history of relations between the state and the Church reaches of the Roman Empire. Separation of church and state began in the Middle Ages and in the Renaissance with the development of civil societies started entry processes of secularization and secular features of social life. Theocracy; tsezaropapizm; state church; intermediate state of separation of church and state; policy of nationalization of religion and the Church are determined among the newest models of the relationship of church and state.

Grounded four main types (concepts) of public policy for the regulation of relations between church and state: politics nationalization of religion and the Church; leftist-anarchist views and actions; policy of con-

© Г.В. Музиченко, 2014

ciliation in religious matters; policy of tolerance. It is noted that the definition of a national model for each country is the individual case, which is affected by many factors external and internal influences, namely: legal principles, the views of secular and ecclesiastical authority, tradition, spiritual and moral state of society and so on.

Keywords: state, church, social and religious relations, state policy, the model of church-state relations

Постановка проблеми. Взаємовідносини між суспільством і релігійними організаціями, які на інституціональному рівні проявляються як взаємини між державою, політичними партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування з одного боку та церквою й іншими релігійними організаціями – з іншого, а також їх становлення та трансформації є одними з найважливіших як для осмислення і вдосконалення політичної практики сучасних країн, так і для подальшої наукової рефлексії, оскільки такі відносини значною мірою визначають вектор розвитку всіх соціально-політичних процесів у державі.

Аналіз досліджень і публікацій. Велике значення для розуміння державно-церковних відносин, напрямів та масштабів їх трансформацій мають фундаментальні теоретичні праці західних політологів, філософів і релігієзнавців – Д. Белла, Зб. Бжезинського, М. Готьє, Г. Кокса, Дж. Мойсера, Г. Оллпорта, С. Рамета та інших. Серед українських авторів, які спеціалізуються на політико-релігійних питаннях, слід відзначити роботи М. Бабія, В. Бебика, Т. Горбаченка, С. Здіорука, М. Кирюшка, А. Колодного, В. Любського, О. Саган, М. Пилипчука та інших. Віддаючи належне всім авторам, наразі залишається малодослідженим питання місця та ролі державної політики щодо регулювання суспільно-релігійного життя в сучасних суспільствах та в Україні зокрема.

Мета дослідження полягає у визначенні основних параметрів державної політики України у сфері суспільно-релігійних відносин шляхом визначення ефективної моделі співпраці органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері суспільно-релігійних відносин.

Виклад основного матеріалу. Сучасні суспільно-політичні процеси в світі, які характеризуються глобалізаційними зрушеннями, модернізацією, поляризацією суспільства та культурним розмаїттям, потребують переосмислення панівного уявлення про протиставлення релігійного та світського, церкви та держави, яке склалося в свідомості переважної більшості людей пострадянського простору та України зокрема як наслідок послідовних дій радянської влади щодо впровадження цінностей атеїзму.

На теоретичному рівні відносини між державою і церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, що виникають між ними й характери-

зують державно-суспільну взаємодію як цілісність. Тобто, державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями – державою та інституційними утвореннями релігійного характеру, які склалися в соціально-політичному процесі, є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно установленними для конкретної країни звичаями [7, с. 12].

Класики суспільно-політичних досліджень (Е. Дюркгейм, Г. Гегель, М. Вебер та ін.) довели, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, яка характерна для кожного з історичних етапів розвитку людства. Більше того, зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами [2, с. 20-42].

Історично взаємини між церквою та державою починаються у Римську добу. Важливість середньовічного досвіду відокремлення держави і церкви полягає у тому, що такий розподіл був проведений внаслідок наполягання церкви на власній самостійності. В епоху Відродження із становленням громадянських суспільств розпочалися процеси секуляризації і набуття світських рис суспільного життя. Цьому сприяв розвиток наукових знань, насамперед вчення про природне право, згідно з яким держава та її інституції мають земне, а не божественне походження. Релігія поступово стає приватною справою. Тобто, ці відносини в процесі історичного руху людства еволюціонували від ворожих, напружених до «симфонії влад», до зародження новітніх моделей державно-церковних відносин у добу Реформації (див.: [3, с. 79-100]).

Суспільно-релігійні відносини є однією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави і Церкви, а для організації взаємодії та взаємовідносин у спільних питаннях суспільного розвитку мають спиратися на єдину платформу – сформовану та законодавчо підкріплену модель взаємин. Побудувати таку модель має взяти за завдання саме держава, уособлюючи її у певній концепції державної політики щодо вказаної сфери суспільного розвитку. Термін «модель державно-церковних відносин» водночас фіксує ставлення державних структур до сфери сакрального та визначає правове місце церкви та особи в державі та суспільстві.

Український дослідник М. Палінчак на основі історико-політологічного аналізу всіх

відомих людству моделей державно-церковних відносин виділяє наступні: є теократія; цезаропапізм; панівне становище Церкви в державі (державна Церква); відокремлення Церкви від держави; проміжний стан між моделлю повного відокремлення Церкви від держави а держави від Церкви; відокремлення Церкви і держави («мінімальна держава» і «мінімальна церква») [6, с. 25].

Якщо використовувати поняття «державно-церковні відносини» з метою з'ясування державної політики, то в цьому випадку простежуються чотири головні напрями:

- 1) політика одержавлення релігії й Церкви;
- 2) лівацько-анархічні погляди та дії – як держава, так і Церква прагнуть проводити політику щодо Церкви, релігії та віруючих через нетолерантні, адміністративно-формальні, примусові заходи, зокрема переслідування;
- 3) політика примиренства в релігійному питанні – релігія і Церква вважаються головною силою, за допомогою якої можливо та необхідно перебудувати суспільство, регулювати державно-церковні відносини та соціальні відносини в цілому;
- 4) політика толерантності – держава не втручається у справи Церкви, а Церква – у державні справи (див.: [7]).

Визначимо, що визначення національної моделі для кожної окремої країни є індивідуальною справою, на яку впливає чимало чинників зовнішнього та внутрішнього впливу, а саме: правові устої, погляди світської та церковної влади, традиції, духовний та моральний стан суспільства тощо.

Щодо церковно-державних відносин в Україні, то вітчизняні й зарубіжні фахівці виділяють декілька моделей, що діяли впродовж тисячоліття від хрещення України-Русі:

- 1) Києворуська модель – симфонія між державою і церквою, державне сприйняття поширення християнства, наділення церкви широкою правовою юрисдикцією, прагнення держави звільнити церкву від візантійської залежності;
- 2) Козацько-могилянська модель – співпраця військового керівництва Січі з православною церквою, її військовий захист і матеріальна підтримка;
- 3) Модель часів державного будівництва в 1917-1919 рр. – постійне втручання державної влади в церковні справи. Прагнення знищити церкву як інституцію і релігію загалом;
- 4) Радянська модель – законодавче закріплення принципу відокремлення церкви від держави, сприйняття релігії та церкви як політичного супротивника, атеїзм, беззаконня та насильство, формальне декларування свободи совісті;
- 5) Пострадянська, транзитивна модель – політизація церкви та релігійних організацій на фоні певної сакралізації політики, що спри-

чиняє напруженість та конфліктність у суспільстві (див.: [7]).

В основу державної політики України щодо регулювання суспільно-релігійних відносин покладено основні демократичні принципи, серед яких: свобода совісті, відокремленість церкви від держави, незалежність школи від церкви, захист прав і рівність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, вільні пропаганда релігії та наукових знань тощо.

Основне місце серед законодавчих документів, що визначають державну політику щодо відносин держави і церкви в сучасній Україні належить, Конституції України, законам України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадянство України», «Про мови в Україні», «Про освіту», «Про вищу освіту» тощо. Необхідно зазначити, що чинне законодавство узгоджене з правовими нормами міжнародного рівня, зокрема нормами Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (див.: [4]).

Переживаючи тяжкі наслідки минулого, Україна за часи незалежності зробила багато для забезпечення правового статусу церков. Одним із перших законодавчих актів України після здобуття незалежності був закон про свободу совісті та утворення Державного комітету у справах релігії. Цим законодавчим актом покладено початок глибокої перебудови державно-церковних відносин, зміни пріоритетів у цій сфері життя. Держава на той час зробила значний крок назустріч церкві.

Наразі державна політика України спрямована на гармонізацію відносин між державою та церквою. Діяльність релігійних організацій прирівняна в правах з громадськими організаціями. Вирішуються й питання власності та трудових відносин. Більше того, законодавство України про освіту визнає священнослужителів суб'єктами навчально-виховного процесу нарівні з діячами науки, культури, працівниками державних і громадських організацій, що повертає священство в лоно національної інтелігенції.

Сучасний етап розвитку відносин між церквою та державою в Україні вписується в загальноєвропейські тенденції політизації релігії. Цей процес охопив навіть ті релігійні деномінації, які досі відсторонювалися від політики. Поза сумнівом, у демократичному суспільстві неприпустимим є використання релігійних переконань для політичної агітації, проте, перебуваючи у тісних зв'язках зі світом, що дедалі більше політизується, залишатися на узбіччі суспільного життя релігія не може.

Навпаки, нині в Україні релігія увійшла в усі сфери суспільства і користується більшою за державні органи влади підтримкою з боку суспільства. Дані тривалого моніторингу Інституту соціології НАН України від 1992 року

свідчать, що церква й надалі має найвищу довіру населення. Більшість жителів нашої держави традиційно ототожнюють себе із християнською традицією східного обряду, але при цьому їм притаманне толерантне ставлення до представників інших релігійних поглядів.

Частка українців за національністю, які під час опитування заявляють, що вірять у Бога (76,7% у 2013 р.), значно вища, ніж росіян (65,3%). Серед українців спостерігаються певні відмінності в кількості віруючих за територіальною ознакою. На заході України частка віруючих значно більша (93,4%), ніж у центрі (73,4%), сході (71,4%) й особливо півдні (67,1%). При цьому за останні 10 років швидше зростання релігійності спостерігається саме в південних та східних регіонах. Однак воно було переважно формальним. Наприклад, плюсова динаміка щодо частки віруючих, які відвідують храм принаймні кілька разів на місяць, спостерігалася на заході країни (54,9% у 2003 р. і 57,1% у 2013 р.) та в центрі (відповідно 20,7% і 21,9%). Тим часом на півдні (29% і 16%) та сході (21,5% і 13,1%) відсоток таких вірян не лише був значно менший (у 4,4 та 3,6 рази порівняно із заходом), а ще й демонстрував різку спадну тенденцію впродовж останнього десятиліття [1].

Загалом релігійно-політична ситуація в країні залишається конфліктною та вкрай напруженою. Основним джерелом такої конфліктності залишається міжправославний розкол, який здатен стимулювати і прояви політичного розколу, зашкодити процесу суверенізації країни, ставлячи загрозу її національній безпеці. Українська Православна церква втратила національно-церковну специфіку (принцип соборності, виборність на церковні посади, традицію участі мирян у церковній діяльності) й перетворилася в уніфікований територіальний підрозділ монопольної Російської церкви. Хоча загальною константою ідентичності залишився спільний православний обряд («набоженство»), збережений уніатами з його багатоманітністю конфесійною культурою, що поряд з мовою та ностальгічним національним міфом стало креативним фактором осмислення етнічної спільності українців обох конфесій.

Цікавим є й факт релігійності самих можновладців. Побожність як явище стало досить поширеним серед пострадянських еліт. Найбільшим проявом такої показової побожності є українська еліта часів команди В. Януковича,

коли перших осіб держави зображували у вигляді святих, а кабінети обвішують іконами у найдорожчому виконанні. Дане явище навіть отримало назву «синдром Пшонки».

Соціальні психологи відзначають декілька причин такого явища. По-перше, багаті повинні себе маркувати, ототожнюючи з більшістю, а остання визначає себе як християни. «Вони залюбки цього не робили б, бо розуміють, що то абсолютна дурня з погляду парадигми, в якій вони зробили гроші. Проте виконують ритуал, як свого часу червоні вожді виконували комуністичні ритуали: ходили на збори, 1 травня, пленути, читали газету «Правда». По-друге, ікони, а особливо вписані образи можновладців у них, являє собою особливий вид хабаря або додаток до нього, за якого «нам сделали рьятно». Мотив їхнього сприйняття – задоволення від аж такого прогинання підлеглих. І по-третє, що є найбільш вірогідним і притаманним всім пострадянським елітам, це схильність можновладців до думки про те, що формальні дії на користь церкви здійснюють певний акт індульгенції, свого роду віддачі десятини з заробленого, хоча б і у злочинний спосіб [5, с. 28]. Відносини держави і церкви далеко не повною мірою можуть сприяти тим демократичним перетворенням у нашому суспільстві, які пов'язані з усебічним поширенням свободи віросповідання й релігії. Водночас досвід державно-церковних відносин в Україні свідчить про зростання авторитету, соціальної та гуманітарної ролі церкви. Все це формує більш широкий спектр поглядів на релігію і церкву, спонукає до усвідомлення необхідності розширення сфери взаємодії держави і церкви в різноманітних аспектах суспільних відносин.

Висновки. Продовжуючи сформоване у західних учених та реалізоване в західноєвропейській системі права розуміння відокремлення церкви і держави як рівноправних соціальних суб'єктів, зазначимо, що в жодній країні не існує відокремлення у буквальному сенсі. Більш того, для сталого суспільно-політичного розвитку держави та суспільства загалом необхідно шукати не предмет відокремлення, а шукати спільності та налагоджувати співпрацю між церквою та державою. Особливої актуальності така співпраця набуває в часи політичної та економічної кризи, які охопили українське суспільство і вимагають негайних скоординованих зусиль на всіх рівнях управління суспільством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Демчук Р. Міфологічність та конфесійність в дискурсі української ідентичності [Електронний ресурс] / Руслана Демчук. – Режим доступу: <http://www.dev1.religion.in.ua/main/analitica/12568-mifologichnist-ta-konfesiynist-v-diskursi-ukrayinskoyi-identichnosti.html> - Назва з екрана.
2. Долженков О.А. Политология [Текст]: учебное пособие / О.А. Долженков, Ю.К. Маслов, А.В. Музыченко, С.М. Наумкина. – Одесса: издатель Букаев Вадим Викторович, 2013. – 190 с.
3. Музыченко А.В. Общество потребления в эпоху глобализации: социально-политические аспекты:

- монографія / А.В. Музыченко, Н.С. Назарова, И.А. Стрижева. – Одесса: Печатный дом, 2014. – 200 с.
4. Музыченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін [Текст]: Монографія / Г. В. Музыченко. – Одеса: Друкарський дім, 2012. – 394 с.
5. Олексієнко О. Релігійна палітра України [Електронний ресурс] / Олексієнко. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/107903> - Назва з екрана.
6. Палінчак М.М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України) [Текст]: Монографія / М.М. Палінчак. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 408 с.
7. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у пострадянських суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи): автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / М.М. Палінчак. – Одеса, 2014. – 40 с.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2014

REFERENCES:

1. Demchuk R. Mifologichnist ta konfesiynist v diskursi ukraiinskoi identichnosti (Mythological and confession in the discourse of Ukrainian identity). Regime to access: <http://www.dev1.religion.in.ua/main/analitica/12568-mifologichnist-ta-konfesiynist-v-diskursi-ukrayinskoyi-identichnosti.html>
2. Dolzhenkov O.A. i dr. Politologiya : uchebnoe posobie (Political science). Odessa: izdatel BukaeV Vadim Viktorovich, 2013. 190 p.
3. Muzychenko A.V., Nazarova N.S., Strizhova I.A. Obschestvo potrebleniya v epohu globalizatsii: sotsialno-politicheskie aspekty : monografiya (Consumer society in the era of globalization: the social and political aspects: Monograph). Odessa: Pechatnyy dom, 2014. 200 p.
4. Muzychenko G. V. Kontseptualizatsiya derzhavnoy politiki krayin postradyanskogo prostoru v umovah globalizatsiynih zmin : Monografiya (Conceptualization of state policy post-Soviet countries in terms of globalization changes: Monograph). Odesa : Drukarskiy dim, 2012. 394 p.
5. Oleksienko O. Religiyina palitra Ukrayini (Religious palette of Ukraine). Regime to access: <http://tyzhden.ua/Society/107903> .
6. Palinchak M.M. Derzhava i tserkva u postsotsialistichnih suspilstvah (na prikladi krayin Tsentralnoy Evropy ta Ukrayini): Monografiya (State and Church in the post-socialist societies (in example of Central Europe and Ukraine): Monograph). Uzhgorod : Poligrafcentr «Lira», 2014. 408 p.
7. Palinchak M.M. Transformatsiya derzhavno-tserkovnih vidnosin u postradyanskih suspilstvah (na prikladi krayin Tsentralno-Shidnoy Evropy) : avtoref. dis. na zdotuttya nauk. stupenya doktora polit. nauk : spets. 23.00.02 «Politichni instituti i protsesi» (Transformation of church-state relations in post-Soviet societies (in example of Central and Eastern Europe/ Political Science ref. of diss.). Odesa, 2014. 40 p.

Музыченко Ганна Вячеславівна – доктор політичних наук, доцент, професор
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
Адреса: 65120, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
E-mail: nuta@inbox.ru

Muzychenko Ganna Vyacheslavivna – doctor of political sciences, associate professor, Full Prof.
South-ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky
Address: 26, Staroportofrankivska Str., Odessa, 65120
E-mail: nuta@inbox.ru